

Tebinka, Jacek

"Documents on British Policy Overseas, series 3, vol. 1-2", ed. by G. Bennett and K. A. Hamilton, London 1997 :
[recenzja]

Dzieje Najnowsze 33/1, 280-282

2001

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Documents on British Policy Overseas, ed. by G. Bennett and K. A. Hamilton, series III, vol. I: *Britain and the Soviet Union 1968-1972*, ss. 541; vol. II: *The Conference on Security and Cooperation in Europe 1972-1975*, ss. 506, The Stationary Office, London 1997

Brytyjski minister spraw zagranicznych Sir Alec Douglas Home, ogłaszając w 1973 r. decyzję o zamiarze publikacji dokumentów na temat brytyjskiej polityki zagranicznej po II wojnie światowej, nie przypuszczał zapewne, że ich edycja zajmie tak dużo czasu. Przedsięwzięcie wydawnicze *Documents on British Policy Overseas* (DBPO) rozpoczęło się dopiero w 1984 r., kiedy to dobiegała praca nad innym wielotomowym rządowym wydawnictwem dokumentów dyplomatycznych pt. *Documents on British Foreign Policy 1919-1939* (DBFP)¹. Władze brytyjskie nie zdecydowały się na przygotowanie oficjalnego wydawnictwa zawierającego materiały z okresu II wojny światowej, wybierając publikacje tzw. oficjalnych historii, w tym i dotyczącej brytyjskiej polityki zagranicznej autorstwa Llewellyna Woodwarda². Na początku lat 70. skrócenie czasu zamknięcia dokumentów z 50 do 30 lat i jednocześnie odtajnienie w archiwum państwowym Public Record Office dokumentów z okresu 1939-1945 spowodowało, że było za późno na ich wydawanie.

Tomy DBPO mają ukazywać się w trzech seriach wydawniczych. W pierwszej, lata 1945-1950, wydano do tej pory siedem tomów³. Druga obejmuje lata 50. i opublikowano w niej cztery części⁴. W przeciwieństwie do wydawnictwa DBFP, które obejmowało dokumenty archiwalne pochodzące jedynie z Foreign Office, pomijając protokoły i memoranda, z posiedzeń gabinetu brytyjskiego i komitetów rządowych, co utrudniało analizę procesu podejmowania decyzji w dyplomacji Wielkiej Brytanii, nowy cykl dokumentów jest pozbawiony tego ograniczenia. Trzecia seria DBPO ma zawierać materiały archiwalne obrazujące brytyjską politykę zagraniczną po 1960 r. Jednakże do końca 1996 r. nie ukazał się w jej ramach żaden tom, choć w Public Record Office (PRO) rządowe dokumenty z 1960 r. ujawniono w styczniu 1991 r.

Nowy impuls wydawnictwu dała ogłoszona w 1994 r. przez konserwatywny rząd premiera Johna Mayora Open Government Initiative, dzięki której możliwe stało się odtajnienie części dokumentów zatrzymanych ze względów bezpieczeństwa w ministerstwach, w których powstały. W tej sytuacji w Foreign and Commonwealth Office zdecydowano się na rozpoczęcie wydawania trzeciej serii od archiwaliów powstałych przed upływem 30 lat i wciąż jeszcze niedostępnych badaczom w PRO. W celu przyspieszenia cyklu wydawniczego postanowiono pominąć mikrofiszę, które towarzyszyły poszczególnym tomom dwóch pozostałych serii DBPO. We wstępie do pierwszego tomu nowej serii wydawcy twierdzą, iż będzie ona składała się z części przedstawiających szerszy aspekt stosunków zagranicznych Wielkiej Brytanii

¹ DBFP wydawano w latach 1946-1986 pod red. E. L. Woodwarda, R. Butlera i W. Medlicotta. W okresie 1926-1938 pod egidą Foreign Office ukazała się wielotomowa edycja dokumentów dotyczących genezy wybuchu I wojny światowej *British Documents on the Origin of the War 1898-1914*, redagowana przez G. P. Goocha i H. Temperleya.

² L. Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, vol. I-V London 1971-1976.

³ Vol. I: *Potsdam, VII-VIII 1945*, II: *Conferences and Conversations 1945*, III: *Negotiation of the US Loan 1945, IV: Britain and America: Atomic Energy, Bases and Food XIII 1945-VII 1945*, V: *Germany and Western Europe VIII-XIII 1945*, VI: *Eastern Europe VIII 1945-IV 1946*, VII: *The United Nations: Iran and Cold War 1946-1947*.

⁴ Vol. I: *The Schuman Plan and Council of Europe 1950-1952*, II: *The London Conferences I-VII 1950*, III: *German Rearmament IX-XII 1950*, IV: *Korea VII 1950-IV 1951*.

z innymi państwami, takich jak *Britain and the Soviet Union 1968-1972* oraz szczegółowych omówień pewnych problemów, czego przykładem jest drugi tom, omawiany w recenzji. Kolejny, już zapowiedziany, nosić będzie tytuł *The Testing of Détente 1973-1979*.

Tom pierwszy trzeciej serii DBPO poświęcony jest relacjom brytyjsko-radzieckim w przełomowych dla stosunków Wschód-Zachód latach 1968-1972. Składa się z pięciu rozdziałów w układzie chronologicznym, każdy rok stanowi oddzielną część. Znajdziemy w nim podstawowe dokumenty dotyczące dwustronnego dialogu, reakcji Londynu wobec inwazji na Czechosłowację i prób znalezienia rozwiązania konfliktu w Wietnamie. Działania na rzecz odprężenia w stosunkach brytyjsko-radzieckich, zahamowane przez zdławienie Praskiej Wiosny, kontynuowano w 1969 r. Brytyjczycy byli jednak coraz bardziej zaniepokojeni aktywnością radzieckich służb specjalnych i problem ten jest obecny w tomie aż do wydalenia 24 IX 1971 r. przez władze brytyjskie 115 dyplomatów ZSRR. Afera ta nie przyniosła poprawy atmosfery pomiędzy obu państwami, choć stosunki Wschód-Zachód, głównie za sprawą dialogu rozbrojeniowego USA i ZSRR oraz nowej polityki wschodniej Republiki Federalnej Niemiec, znacznie się polepszyły.

Pozycja Wielkiej Brytanii na arenie międzynarodowej, niezależnie od posiadania broni nuklearnej, ulegała osłabieniu. W styczniu 1968 r. (początkowa cezura tomu), gabinet brytyjski na skutek złej sytuacji finansowej podjął decyzję o wycofaniu sił militarnych z baz na wschód od Suez z wyjątkiem Hongkongu. Jesienią 1972 r. Brytyjczycy, pomimo przejawianej wcześniejszej nieufności wobec polityki rządu kanclerza RFN Willy'ego Brandta w stosunku do europejskich krajów komunistycznych, dostrzegali pozytywne jej elementy także dla siebie i włączyli się, choć początkowo bez przekonania, w proces przygotowania Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.

Kraje Europy Wschodniej, w tym i Polska, znajdują się w omawianym tomie na marginesie brytyjskiej polityki wobec ZSRR. Brakuje odniesień do wydarzeń marca 1968 r. w Polsce, chociaż trudno się temu dziwić, albowiem miały one niewielki wpływ na stosunki Londynu z Warszawą, nie wspominając o podstawowym temacie zbioru. Marginalnie odnotowano także grudniowe przesilenie i odejście z funkcji I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki, z którego polityką Brytyjczycy wiązali dekadę wcześniej duże nadzieje na różnicowanie się postaw krajów Układu Warszawskiego. Interesującym wątkiem, któremu poświęcony jest nawet cały dokument zamieszczony w zbiorze jest sprawa reperkusji dla stosunków brytyjsko-radzieckich idei wzniesienia pomnika katyńskiego w Londynie (vol. I, s. 502-504). Moskwa, podtrzymująca kłamliwą wersję o odpowiedzialności Niemców za zbrodnię, starała się nie dopuścić do wzniesienia pomnika. Wywierała ona naciski na brytyjską dyplomację, która z kolei, nie mając zupełnie czystych rąk w tej kwestii, tłumaczyła się brakiem odpowiedzialności za działania podjęte przez polskie wychództwo.

Tom pierwszy, zawierający dokumenty dotyczące polityki Wielkiej Brytanii wobec ZSRR, kończy aneks, w którym umieszczono raport Joint Intelligence Committee (Połączony Komitet Wywiadu), instytucji nadzorującej prace służb specjalnych, na temat zagrożenia dla Zachodu ze strony Kremla. Kilka lat temu byłaby to rewelacja, choć i dzisiaj wobec faktu, iż archiwalia tego urzędu są dostępne w PRO jedynie do 1962 r., jest to godna podkreślenia otwartość. Wbrew zapowiedzi wydawców we wstępie, iż w kolejnych tomach najnowszej serii umieszczane będą dokumenty z Permanent Under-Secretary's Department — PUSD (Departament Stałego Podsekretarza Stanu), który koordynował współpracę brytyjskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych z wywiadem, znajdziemy niewiele odniesień do jego działalności. Zapowiedź ta brzmi interesująco, ponieważ materiały PUSD nie są przekazywane ze względów bezpieczeństwa do archiwum publicznego.

Z polskiego punktu widzenia tom pierwszy wydaje się ciekawszy niż drugi, zawierający dokumenty dotyczące udziału Wielkiej Brytanii w wielostronnych negocjacjach, które zakończyły się 1 VIII 1975 r. podpisaniem w Helsinkach Aktu Końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie — KBWE. Brytyjczycy są pierwszymi, którzy publikują tak obszerny zapis początków procesu KBWE w latach 1972-1975, stąd materiał ten zasługuje na uwagę, dokumentując, w jaki sposób państwa zachodnie starały się pogodzić uznanie terytorialnego stanu posiadania ZSRR w Europie z zapewnieniem poszanowania podstawowych wolności w krajach uczestniczących w KBWE, nie przewidując zresztą, że pod komunistyczne reżimy zostanie podłożona bomba z opóźnionym zapłonem. Wielu dyplomatów, w tym nawet i radzieckich, dziwiło się, w jakim celu kierownictwo na Kremlu na czele z Leonidem Breżniewem potrzebowało — po zawarciu porozumienia SALT I i układach wschodnich z RFN — procesu KBWE ze szczególnie niebezpiecznym „trzecim koszykiem”, dotyczącym kwestii humanitarnych⁵. Wydawnictwo pokazuje, jak Moskwa, krok po kroku, ustępowała w tej sprawie, choć nie daje przekonującej odpowiedzi na pytanie o przyczyny. Wydaje się, iż idea konferencji, która została wysunięta przez dyplomację PRL dekadę wcześniej, stała się na tyle atrakcyjna dla Rosjan i Breżniewa osobiście, iż pragnęli oni przypieczętować *status quo* w Europie jeszcze jednym, tym razem wielostronnym porozumieniem, zupełnie nie przejmując się zobowiązaniami, jakie przyjęli w kwestii przestrzegania praw człowieka.

W drugim tomie znajdziemy jeszcze mniej informacji niż w pierwszym o Polsce, która jawi się w świetle wybranych dokumentów jako posłuszne narzędzie dyplomacji radzieckiej w czasie rokowań KBWE. Nie jest to zaskakujące. Niezależnie jednak od wspólnoty interesów obu reżimów to właśnie władzom w Warszawie szczególnie zależało na międzynarodowym potwierdzeniu nienaruszalności granicy zachodniej na Odrze i Nysie Łużyckiej. Dyplomacji brytyjskiej zdecydowanie bliższa była postawa Rumunii, która manifestowała niezależność od ZSRR, chociaż Brytyjczycy zdawali sobie sprawę z ograniczoności korzyści, jakie taka postawa im przynosiła.

Dwa omawiane pierwsze tomy nowej serii DBPO zasługują na zainteresowanie badaczy stosunków międzynarodowych, choć wybór dokumentów zawsze w takiej sytuacji może budzić wątpliwości, tym bardziej że dopiero z czasem, w miarę odtajniania pozostałych materiałów w PRO, udaje się sprawdzić, co istotnego ewentualnie zostało pominięte. W wydawnictwie DBFP publikowano zbiorcze indeksy, co bardzo utrudniało korzystanie z pojedynczych tomów. Błąd ten w recenzowanej edycji dokumentów naprawiono, ale indeksy rzeczowe i geograficzne są w obu tomach niepełne. Na uwagę zasługują bogate w treść przypisy i dodatkowe objaśnienia wplecione między dokumenty, pozwalające lepiej zrozumieć tematyczne różnice. Dotkliwy jest natomiast brak życiorysów i opisu funkcji pełnionych przez część występujących w dokumentach dyplomatów brytyjskich i radzieckich, co utrudnia lekturę. Trudno ją bowiem prowadzić z *Diplomatic Lists* — spisem pracowników Foreign Office — w rękę.

Niezależnie od drobnych usterek recenzowane oficjalne zbiory dokumentów brytyjskich godne są ze wszech miar zainteresowania badaczy. U polskiego historyka zajmującego się dyplomacją po 1945 r. mogą wywoływać zazdrość, ponieważ edycja polskich dokumentów dyplomatycznych okresu powojennego nie ma niestety zorganizowanego charakteru.

Jacek Tebinka
Gdańsk

⁵ A. N. Shevchenko, *Breaking with Moscow*, New York 1985, s. 353-357.